

УДК 631.1.017:338.43

І. В. Кошкалда,

к. е. н., доцент,

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ОБГРУНТУВАННЯ РОЗМІРУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Проаналізовано розмір землекористування у сільському господарстві та визначено його вплив на результати господарювання. Обгрунтовано і запропоновано розмір землекористування для сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням факторів, які на нього впливають.

The size of land tenure in agriculture was analysed and its influence over the results of farming was determined. The size of land tenure for agricultural commodity producers, taking into consideration factors affecting it, was grounded and suggested.

ВСТУП

Реформування, проведене в аграрному секторі економіки в кінці 90-х рр., викликало виникнення нових господарюючих суб'єктів ринкового типу. До сьогоднішнього дня ще не визначено оптимальної кількості новостворених господарств, їх чисельність кожного року змінюється, унаслідок чого змінюються і їх розміри.

Ефективне функціонування новостворених сільськогосподарських формувань залежить від способу організації виробництва, яке певною мірою і визначає раціональні розміри господарюючих суб'єктів. Незважаючи на те, що розмір господарства має велике значення, у світі немає єдиної загальноприйнятої процедури його визначення. Головними критеріями, за якими найчастіше визначається розмір господарства, є: економічний розмір, що включає виробництво й обсяги реалізації продукції; фізичний розмір, що відбиває земельну площу; кількість працівників, які беруть участь у виробництві продукції.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Визначення оптимального розміру для будь-якого господарства є одним з важливих питань. Взагалі, оптимальним вважається такий розмір підприємства, який забезпечує мінімальні витрати виробництва на одиницю продукції.

Ще на початку ХХ ст. О.І. Скворцов у своїй праці "Аграрне питання та державна дума" у результаті дослідження визначає, що земельна ділянка, яка може прогодувати одну селянську сім'ю, за розмірами мусить бути не менша 32 — 33 десятин (1десятина = 1,09254 га) [1].

Нині серед дослідників немає одностайної думки щодо оптимального розміру сільськогосподарського підприємства, проте більшість з них переконані, що він значною мірою залежить від спеціалізації господарства. Так, О.В. Чаянов, який є основоположником напрямку оптимізації розмірів сільськогосподарських підприємств, у роботі "Оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств" вперше запропонував оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств для різних кліматичних зон Радянського Союзу [2].

Наприклад, М. Туган-Барановський зазначав, що дрібне селянське господарство ведеться заради існування самого виробника, а велике капіталістичне — заради прибутку і ренти. Селянин не перестає вести господарство навіть тоді, коли воно не дає йому нічого, крім звичайної заробітної плати. В той же час, якби в капіталістичному господарстві доходи покривали лише заробітну плату, воно б не функціонувало зовсім. Крім того, дрібне селянське господарство значно менше залежить від коливання ринкових цін на сільськогосподарську продукцію порівняно з капіталістичним. Зниження цін розорює останнє і переноситься дрібним хліборобом легко тому, що він значну і навіть більшу частину своєї продукції споживає у власному господарстві [3, с. 186].

Питання щодо впливу концентрації на процес виробництва вивчав і В.І. Ленін. Так, у своїй праці "Нові дані про закони розвитку капіталізму в землеробстві" на прикладі Сполучених Штатів Америки за 1990 — 1910 рр. він переконливо доводить переваги великих господарств над дрібними і заз-

начає, що концентрація у великих виробництвах сильніша — витіснення дрібного виробництва йде далі і глибше, ніж це представляють звичайні дані про ферми різного розміру за площею землі [4, с. 227].

У 70-х роках минулого століття було сформульовано закон переваг великого господарства над дрібним, коли керівництвом держави було обрано шлях на укрупнення радгоспів та колгоспів [5].

Провідні вчені-аграрники роблять однозначний висновок, що майбутнє сільського господарства України — не за дрібними сімейними аграрними структурами, а за великими сільськогосподарськими підприємствами. На таку форму господарювання орієнтуються країни Європейського Союзу і США, де поступово збільшується частина продукції, яку виробляють у різного роду великих агроформуваннях. Тому земельна мікромінімізація агроформувань вважається невиправданою, оскільки вже знайдено способи їх ефективного використання [6].

В Україні традиційно склалася система великого товарного виробництва, основу якого склали колгоспи і радгоспи, в той час як у країнах Заходу та США сільське господарство базується на поєднанні великого, середнього і дрібного агробізнесу, основу якого складає сімейна ферма. Але і там, хоча і еволюційним шляхом, процес концентрації сільськогосподарського виробництва проходить досить швидкими темпами, а великі ферми стають основними виробниками товарної продукції.

Результати розвитку аграрного сектора Східної Німеччини підтверджують, що великі сільськогосподарські підприємства в ринкових умовах, незалежно від форм власності й організаційно-правових форм, є більш ефективними, ніж дрібно-товарне виробництво [7]. Наприклад, у США кількість великих ферм постійно збільшується і ферми-мільйонери в загальному виробництві збільшують свою питому вагу. Як приклад можна навести комплекс Гарріса в Каліфорнії з відгодівлі ВРХ на 130 тис. голів, або 10-тисячний корівник для молочних голштинів у долині Хоакін. Ці підприємства не схожі на сімейні ферми, їх впевнено можна назвати заводами з промислового виробництва продовольства [8, с. 152].

Учений-біолог М. Василів, вивчаючи роботу фермерів у США, зазначав, що дрібний фермер не годуює Америку. Такі господарства залишилися як хобі переважно для людей похилого віку. Америку годують великі агрофірми, агрокомбінати, агрокомплекси, які впроваджують прогресивні технології, мають міцну матеріально-технічну і перероблювальну бази, торговельну мережу, підприємства сільгоспхімії [9].

Позиція О.В. Чаянова полягає у визнанні того, що при рівних умовах велике господарство завжди буде мати значні переваги перед господарством дрібним, що є одним з основних законів економіки [10, с. 345].

Учені Н.М. Міщенко і К.В. Гуменюк зазначають, що майбутнє ставить під сумнів перспективи формування в Україні невеликих товарних сільськогосподарських підприємств без їх серйозної підтримки. Найбільш негативним елементом вони вважають поглиблення проблем сільської зайнятості з багатьма негативними соціально-економічними наслідками, які із цього випливають [11].

Наукові дослідження багатьох інших учених переконливо свідчать, що великі сільськогосподарські підприємства мають переваги техніко-технологічного, організаційно-економічного та соціального характеру. Так, наприклад, В. Мельник вважає недоречним дробити великі земельні масиви на малопродуктивні дрібні ділянки і доводить, що в Україні доцільно обмежити землекористування одного суб'єкта приблизно до 4 тис. га, як це було в колгоспах і радгоспах у радянські часи [12]. Таку позицію підтримує і Е.Г. Лясковець, вважаючи, що для сучасної техніки оптимальний розмір господарства повинен бути на рівні 3—5 тис. га [13].

Проведене наукове дослідження стало основою рекомендацій щодо оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств за площею сільськогосподарських угідь, ріллі і окремих культур. Так, для зони лісостепу оптимальними, на думку авторів, є площі посіву зернових 900—1000 га і загальна площа підприємства за умови використання сучасних потужних тракторів 3,2—6,0 тис. га [14].

Для виробництва зернових та соняшнику в зоні степу доцільно обробляти 300 — 400 га, картоплі, овочів, плодово-ягідних — 25 — 50 га. А урахувавши світовий досвід, для того, щоб використовувати увесь необхідний спектр новітніх технологій та машин як для виробництва сировини, так і для її остаточної переробки на кінцеву продукцію, потрібна земельна площа від 2 до 7 тис. га. Менші розміри відповідно погіршують рентабельність ведення сучасного екологічного раціонального виробництва, яке об'єктивно має поєднувати рослинництво з тваринництвом [15].

Отже, науковці сходяться на думці, що оптимальний розмір землекористування в сучасних умовах господарювання повинен бути понад 3 тис. га, тобто слід орієнтуватися на крупне товарне виробництво. Саме такий розмір господарств є традиційним для України, досвід використання якого в історичному аспекті був позитивним [16].

Однак, великі господарства мають не тільки переваги, а й вади, зокрема, складнощі, пов'язані з управлінням і контролем, оскільки дуже складно в такому господарстві налагодити контакт керівників і менеджерів з працівниками [17].

Неоднозначну думку має і академік І. Ушаков, зазначаючи, що, з одного боку, великі господарства привабливі для залучення інвестицій

Таблиця 1. Динаміка середніх розмірів організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств за площею сільськогосподарських угідь і кількістю працівників у Харківській області за 2006 – 2010 рр.*

Організаційно-правові форми с.-г. підприємств	2006	2007	2008	2009	2010
Середній розмір с.-г. угідь з розрахунку на одне господарство, га					
Акціонерні товариства	3280,2	3025,4	2734,9	2726,5	2603,5
Товариства з обмеженою відповідальністю	3331,2	2717,3	2570,5	2571,1	2451,7
С.-г. виробничі кооперативи	3143,9	2748,5	2838,1	2501,8	2214,2
Приватні с.-г. підприємства	3154,1	1970,5	1982,8	1890,4	1746,3
Фермерські господарства**	3665,4	3428,8	1964,5	2012,7	1888,4
Інші	3368,7	2624,6	2708,0	2754,3	2938,4
У середньому	3294,5	2542,8	2372,6	2348,7	2211,8
Середня кількість працюючих з розрахунку на одне господарство, осіб					
Акціонерні товариства	186	161	120	109	115
Товариства з обмеженою відповідальністю	105	70	66	59	51
С.-г. виробничі кооперативи	117	91	91	78	72
Приватні с.-г. підприємства	110	47	44	37	36
Фермерські господарства**	104	88	34	34	30
Інші	131	92	86	78	71
У середньому	118	72	62	56	50

* Розраховано за ф.50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств".

** Створені на базі КСП.

в аграрний сектор, але, з другого — призводять до зростання кількості безробітних, відчуження сільгоспвиробників від результатів своєї праці і розподілу доходів, перетворення селян в найманих працівників [18].

Наприклад, функціонування великих агрохолдингів передбачає злиття промислового й аграрного капіталів, що на сьогоднішній день є досить позитивним, оскільки дає змогу застосовувати новітні технології і вести більш ефективно господарську діяльність. Але це, у свою чергу, надалі може призвести і до непередбачуваних наслідків, оскільки, в кризових умовах в першу чергу, буде припинено роботу неприбуткових виробництв, якими можуть бути саме сільськогосподарські підприємства.

Як вважає В.С. Дієсперов, великий бізнес, що приходить у знесилене аграрне виробництво, здатний привести нові технології, здійснити суспільно ефективні інвестиції. Однак при цьому важливо поставити умови, за яких задовольнятимуться запити населення країни, держави і місцевого селянства. Необхідно законодавчо встановити обов'язки великих землекористувачів, які мусять робити гарантовані внески в соціальну інфраструктуру й забезпечувати визначену, відповідну використовуваним площам кількість робочих місць для селян, а за відсутні місця платити в бюджет. Праця — не менш важливий чинник, ніж речовий та фінансовий капітал; відповідно до цього працівники мають брати участь в управлінні виробництвом підприємства й розподілі доходів. Реєструвати підприємство необхідно там, де воно використовує землю, а звітувати потрібно перед кожною громадою (сільрадою) за виробництво на її території [19, с. 89].

РЕЗУЛЬТАТИ

Простежимо зміну середнього розміру організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств за площею сільськогосподарських угідь і кількістю працівників (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать, що по всіх без винятку організаційно-правових формах спостерігається зменшення площі землекористування і, як наслідок, зменшення кількості працюючих на 32,9 і 57,6 % відповідно. За досліджуваний період значного зменшення зазнали фермерські і приватні господарства, у яких середній розмір площі і кількість працюючих зменшилися відповідно на 48,5 і 71,2 % та 44,6 і 67,3 %.

Як відомо, посилення концентрації виробництва позитивно впливає на результати господарської діяльності. Тому в табл. 2 проаналізуємо вплив концентрації на ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах Харківської області. З переліку досліджуваних господарств було виключено господарства, які у своєму складі не мають ріллі, а також ті, для яких земля не є засобом виробництва, а виступає просторовим базисом (господарства, які спеціалізуються на виробництві продукції птахівництва).

Так, для групи господарств з площею до 500 га характерний екстенсивний характер ведення виробничої діяльності. Виробничі витрати на 1 га ріллі становлять 5496,9 грн., прибуток — 306,1 грн., а рівень рентабельності має найнижче значення серед інших груп — 4,8 %, питома вага збиткових господарств — 25,0 %. Посилення концентрації супроводжується підвищенням рівня інтенсивності сільськогосподарського виробництва. В останній, п'ятій, групі з площею ріллі понад 4500 га у порівнянні з першою прибуток з розрахунку на 1 га більше на 249,6 грн., а показник рівня рентабельності більше в 3,3 рази.

Слід вказати, що зі збільшенням площі ріллі у господарствах збільшується питома вага продукції тваринництва. І якщо у першій групі вона становила 3,8 %, то в останній — 27,0 %.

Також простежується тенденція, що із збільшенням питомої ваги продукції тваринництва у загальній сумі грошової виручки рівень рентабельності зменшується, оскільки галузь тваринництва в останні роки є неприбутковою.

Щоб виключити вплив природно-кліматичного фактора на рівень концентрації, ми провели групування сільськогосподарських підприємств, які

Таблиця 2. Вплив концентрації на ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2010 р.

Групи за площею ріллі на одне господарство, га	К-сть господарств у групі	Питома вага збиткових господарств у групі, %	Припадає на одне господарство, га		Припадає на 1 га ріллі, грн.		Питома вага продукції тваринництва у грошовій виручці, %	Рівень рентабельності, %
			с.-г. угідь	ріллі	виробничих витрат	прибутку		
До 500	84	25,0	333,8	294,5	5496,9	306,1	3,8	4,8
501–1500	169	17,7	1049,2	1004,8	1736,5	445,2	3,8	26,0
1501–3000	144	20,1	2276,4	2146,8	2302,6	587,2	16,0	25,5
3001–4500	58	19,0	3726,3	3603,4	2643,2	544,6	20,1	21,1
Понад 4500	51	33,3	7530,5	7250,4	3521,0	555,7	27,0	15,8
Середнє	506	21,3	2239,8	2139,2	2768,8	539,5	19,6	19,4

Примітка. Розраховано за ф.50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств".

розміщені в межах окремо взятих трьох агрогрунтових районів, що чітко виділяються своїми кліматичними умовами та структурою ґрунтового покриву у Харківській області.

Отримані результати підкріплюють висновок попереднього групування. У лісостеповому та степовому південному агрогрунтового районах у господарствах з площею ріллі до 500 га найменшим є показник рентабельності, а питома вага збиткових господарств у групі є досить високою, проте у східному степовому агрогрунтового районі в цій групі взагалі галузі тваринництва немає, що забезпечило максимальний рівень рентабельності (30,3 %) серед інших груп. У господарствах всіх агрогрунтових районів у останній групі з площею ріллі понад 4500 га питома вага продукції тваринництва у загальному обсязі грошової виручки найвища, високою є і питома вага збиткових господарств у кожній групі, проте рівень рентабельності є вищим, на відміну від господарств першої групи.

Групування сільськогосподарських підприємств, проведене за організаційно-правовими формами господарювання, також переконливо свідчить про вплив концентрації на інтенсивність і ефективність сільськогосподарського виробництва.

Аналіз було проведено за приватними підприємствами і товариствами з обмеженою відповідальністю, оскільки саме ці дві форми є найбільш численними у Харківській області. Проведене групування дає підстави стверджувати, що і приватні підприємства, і товариства з обмеженою відповідальністю мають високі показники інтенсивності й ефективності виробництва на площах ріллі понад 3000 га. Взагалі, слід зазначити, що ці дві організаційно-правові форми господарювання хоча і відрізняються одна від одної умовами створення і організаційно-управлінською структурою, проте середні показники ефективності виробництва у них майже однакові.

Якщо попередні групування було проведено за площею ріллі з розрахунку на одне господарство, то для перевірки правильності отриманих результатів згрупуємо досліджувані сільськогосподарські підприємства за рівнем рентабельності, який прийнято вважати основним результативним показником (табл. 3).

Майже четверта частина досліджуваних господарств Харківської області у 2010 р. була збитковою, хоча площа сільськогосподарських угідь і ріллі з розрахунку на одне господарство саме в цій групі була найбільшою, що зумовлено тим, що в цю групу увійшло 12 % господарств, у яких

розмір площі перевищує 5000 га.

Проведене групування свідчить, що, починаючи з другої групи, показник виробничих витрат має тенденцію до зменшення, а величина прибутку — відповідно до збільшення. Питома вага продукції тваринництва у загальній сумі виручки також зменшується, і якщо в групі із середнім рівнем рентабельності 4,8 % вона становила 30,0 %, то в останній групі із середнім рівнем рентабельності 81,1 % цей показник дорівнював 9,6 %. Такий висновок підтверджується і групуванням сільськогосподарських підприємств за окремими агрогрунтовими районами області.

У досліджуваних агрогрунтових районах, починаючи з другої групи, простежується тенденція зменшення виробничих витрат і збільшення рівня прибутковості. Найбільш прибутковими є господарства, орієнтовані в основному на вирощування продукції рослинництва, питома вага продукції тваринництва у загальній сумі виручки має найменше значення. Групування сільськогосподарських підприємств за окремими організаційно-правовими формами підтверджує ці висновки.

Сільськогосподарські підприємства в Україні не є вузькоспеціалізованими, і, як правило, кожне з них займається виробництвом кількох видів продукції. Як видно з табл. 4, чим господарство більше, тим менше воно спеціалізоване. Фактично кожне сільськогосподарське підприємство з розміром площ понад 4500 га займається водночас виробництвом зернових та зернобобових, сояшнику, молока та багатьох інших видів продукції.

Найбільша кількість господарств Харківської області зосереджена на виробництві зернових і зернобобових — у середньому 94,5 % господарств, виробництвом пшениці і кукурудзи відповідно займається 73,1 і 60,1 % досліджуваних господарств.

По всіх групах значне місце займає сояшник, причому у двох останніх його питома вага становить 100 %, тобто всі господарства займаються ви-

робництвом цієї культури, яка є досить прибутковою.

Цукровий буряк не є привабливим для товаровиробників, він має найменшу питому вагу у виробництві продукції рослинництва (20,8 %), тому для дальших розрахунків його не будемо брати до уваги.

Виробництвом продукції тваринництва займається четверта частина господарств, причому зі збільшенням площі виробництво продукції тваринництва збільшується. І якщо у першій групі продукція тваринництва займала приблизно 8 %, то в останній групі — більше 50 %.

Аналізуючи виробництво основних видів продукції, зазначимо, що значна кількість господарств області, які займаються виробництвом зернових та зернобобових, мають розміри сільськогосподарських угідь до 1500 га (табл. 5), проте найбільше виробництво зосереджене у групі господарств, які мають площу понад 4500 га (40,6 %).

Щодо першої групи господарств з площею до 500 га, то можна зазначити, що в цій групі рівень урожайності найнижчий (11,9 ц/га), а собівартість 1 ц продукції найвища (134,8 грн.) серед усіх груп, рівень збитковості становить -7,3 %, що свідчить про екстенсивний характер виробництва. Ця група господарств виробляє лише 1,2 % від загального виробництва зернових і зернобобових культур.

Заслужують на увагу господарства з площею ріллі понад 1500 га. В цих групах найвищий рівень урожайності і виробляється найбільше зерна порівняно з іншими. Ціна реалізації є найвищою, але вона не забезпечила отримання прибутку, оскільки 2010 р. через погодні умови був несприятливим для озимих, тому і середній рівень збитковості по області становив 2,5 %.

Така ситуація склалася і на виробництві інших видів продукції рослинництва. Господарства з площею до 500 га мають низьку урожайність, займають найменшу питому вагу в загальному обсязі виробництва. Показник собівартості є досить високим, що не забезпечує отримання прибутку. Рівень збитковості на виробництві пшениці, а також кукурудзи становить відповідно 20,6 і 15,0 %. У всіх групах господарств рентабельним було виробництво соняшнику, причому в першій групі рівень рентабельності був найвищий (79,4 %), що

Таблиця 3. Групування сільськогосподарських підприємств Харківської області за рівнем рентабельності у 2010 р.

Групи за рівнем рентабельності (збитковості), %	К-сть господарств у групі	Рівень рентабельності (збитковості) в середньому по групі, %	Припадає на одне господарство, га		Припадає на 1 га ріллі, грн.		Питома вага продукції тваринництва у грошовій виручці, %
			с.-г. угідь	ріллі	виробничих виграт	прибутку (збитку)	
Збиткові	108	-12,6	2730,5	2590,8	3048,0	-408,3	19,9
до 10,0	91	4,8	2286,5	2154,4	3584,2	158,8	30,0
10,1–20,0	57	14,5	2181,9	2057,9	3244,7	460,4	28,6
20,1–30,0	52	24,1	2084,7	1998,5	2356,9	562,1	23,3
30,1–40,0	48	34,1	2330,2	2296,3	2409,1	780,5	14,2
Понад 40,0	150	81,1	1905,0	1834,4	2000,6	1703,3	9,6
Середнє	506	19,4	2239,8	2139,2	2768,8	539,5	19,6

Примітка. Розраховано за ф.50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств".

Таблиця 4. Питома вага господарств Харківської області, які виробляють основні види продукції, у загальній кількості господарств кожної групи у 2010 р., %

Вид продукції	Групи підприємств за розміром площі сільськогосподарських угідь					
	До 500 га	501 – 500 га	1501 – 3000 га	3001 – 4500 га	Понад 4500 га	У середньому
Зернові та зернобобові	76,2	95,9	97,9	100,0	100,0	94,5
У т.ч. пшениця	42,9	72,8	78,5	89,6	90,2	73,1
кукурудза	22,6	47,9	77,1	82,8	88,2	60,1
Соняшник	78,6	93,5	98,6	100,0	100,0	93,9
Цукровий буряк	5,9	18,9	20,1	34,5	37,3	20,8
Приріст ВРХ	8,3	9,5	38,9	39,7	62,7	26,5
Приріст свиней	9,5	12,4	35,4	41,4	51,0	25,7
Молоко	6,0	8,9	38,2	39,7	58,8	25,3

Примітка. Розраховано за ф.50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств".

можна пояснити збільшенням площі посіву у дрібних господарствах, які бажають мати високі прибутки, засіваючи значні площі соняшником. Отже, для господарств першої групи характерним є екстенсивний тип ведення виробництва.

Найбільшу питому вагу в загальному виробництві займають господарства з площею понад 1500 га. У цих господарствах високим є і рівень урожайності. Виробництво кукурудзи та соняшнику було рентабельним, а по пшениці рівень збитковості у третій і п'ятій групах становив відповідно 4,6 та 6,2 %.

Аналізуючи виробництво продукції тваринництва за групами залежно від їх фізичних розмірів, слід зазначити, що найбільшу питому вагу у виробництві займають господарства з площею ріллі понад 4500 га. Саме в цих господарствах найвищі показники продуктивності і середньодобовий приріст ВРХ становить 495,9 г, що більше від показника першої групи на 156,6 г, середньодобовий приріст свиней становить 373,1 г, що на 91,8 г більше показника першої групи, і середньорічний надій молока становить 4 942,2 кг, що майже вдвічі більше цього показника першої гру-

пи. Середня площа ріллі у господарствах останньої групи становить близько 8000 га. Фінансові результати на вирощуванні ВРХ і свиней мають від'ємне значення, але воно менше, ніж в інших групах. Виробництво молока було прибутковим у всіх групах.

Таким чином, господарства з площею ріллі до 1500 га не можна вважати перспективними для ведення товарного виробництва і такими, що в змозі вирішити продовольчу проблему.

Ці висновки підкріплюються групуванням сільськогосподарських підприємств у розрізі виробництва основних видів продукції за агрогрунтовими районами Харківської області.

Так, по всіх агрогрунтових районах виробництво зернових і зернобобових, а також соняшнику зосереджено в групах господарств з площею ріллі понад 1500 га, причому саме у цих господарствах рівень урожайності є досить високим. У цілому слід зазначити, що собівартість має тенденцію до зменшення, а ціна реалізації, навпаки, збільшується. Слід відзначити, що у степовому південному районі групи господарств з площею від 3001—4500 га по зернових та зернобобових, у тому числі і по пшениці, мали найкращі виробничі і фінансові результати.

Аналіз продукції тваринництва свідчить, що господарства з площею до 1500 га продукції тваринництва майже не виробляють. Виробництво в основному зосереджено в господарствах з площею понад 3000 га. Саме ці господарства мають найвищі показники продуктивності, але тільки виробництво молока є прибутковим.

Не виявлено суттєвих відмінностей і при групуванні господарств у розрізі виробництва основних видів сільськогосподарської продукції по окремих організаційно-правових формах господарювання. У товариствах з обмеженою відповідальністю і в приватних підприємствах найвища питома вага виробництва продукції рослинництва у загальній сумі спостерігається в господарствах з площею понад 1500 га. Саме в цих групах рівень урожайності від групи до групи збільшується і найвищий показник мають господарства останньої групи. Для галузі тваринництва найвищі показники продуктивності мають господарства з площею ріллі понад 3000 га.

Цікавим є розподіл господарств з виробництва основних видів сільськогосподарської продукції за окремими організаційно-правовими формами господарювання (табл. 6).

Товариства з обмеженою відповідальністю виробляють майже половину всього обсягу про-

Таблиця 5. Розподіл сільськогосподарських підприємств Харківської області, що виробляють зернові та зернобобові, за групами залежно від їх фізичних розмірів у 2010 р.

Вид продукції	Групи підприємств за розміром площі ріллі					
	До 500 га	501 – 1500 га	1501 – 3000 га	3001 – 4500 га	Понад 4500 га	У середньому
Кількість підприємств	64	162	141	58	51	476
Зібрані площі у середньому на одне господарство, га	129,7	392,7	748,0	1464,7	2871,4	858,8
Питома вага господарств групи у загальному виробництві, %	1,2	13,1	23,7	21,04	40,6	100,0
Урожайність, ц/га	11,9	16,5	18,0	20,1	22,2	19,6
Собівартість 1 ц, грн.	134,8	119,6	116,0	108,9	114,6	114,6
Ціна реалізації 1 ц, грн.	105,5	108,9	112,2	115,4	126,6	117,9
Рівень рентабельності (збитковості), %	-7,3	-5,0	-2,4	4,9	-5,1	-2,5

Примітка. Розраховано за ф.50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств".

дукції рослинництва і майже третину всього обсягу продукції тваринництва.

ВИСНОВОК

Проведений аналіз впливу концентрації на результати господарювання свідчить, що господарствам з площею ріллі до 500 га притаманний екстенсивний тип виробництва, і такі господарства не можна розглядати як такі, що зможуть вирішити питання продовольчого забезпечення. Виробництво продукції рослинництва зосереджено в основному в господарствах з площею ріллі понад 1500 га, а продукції тваринництва — на площі понад 3000 га, і саме в цих господарствах високими є показники продуктивності. Але слід зазначити, що господарства, які виробляють продукцію рослинництва з площею ріллі понад 4500 га, хоча і займають найвищу питому вагу в загальному обсязі виробництва і мають найвищі показники продуктивності, показують невисокі фінансові результати.

Щодо розміру землекористування, слід врахувати ряд факторів, які є досить суттєвими. Так, значний вплив на його визначення справляє природно-кліматичний фактор, від якого залежить спеціалізація і, як наслідок, організація виробничих процесів.

Не можна не зважати і на фактор науково-технічного прогресу, оскільки наука постійно розвивається, що сприяє вдосконаленню технічних засобів, системи землеробства, виведенню нових більш продуктивних сортів рослин та порід тварин. Однак підвищувати ефективність функціонування шляхом застосування новітніх технологій можуть лише великі господарства.

Суттєвий вплив справляє і система менеджменту, тобто уміння управляти. Навіть маю-

Таблиця 6. Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в Харківській області за окремими організаційно-правовими формами господарювання, %

Вид продукції	Товариства з обмеженою відповідальністю	Приватні підприємства	Інші
Зернові та зернобобові	58,6	23,8	17,6
У т.ч. пшениця	59,8	22,0	18,2
кукурудза	62,3	24,1	13,6
Соняшник	55,1	23,3	21,6
Приріст ВРХ	38,0	23,1	38,9
Приріст свиней	21,8	15,4	62,8
Молоко	41,4	22,9	35,7

Примітка. Розраховано за ф.50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств".

чи новітні технології виробництва продукції, достатній або високий рівень матеріально-технічного і фінансового забезпечення, підприємство без належного менеджменту зазнає економічних втрат через низьку ефективність організації та управління господарською діяльністю. Слід відзначити, що успіх будь-якого господарюючого суб'єкта значною мірою залежить і від керівника, від його ставлення до процесу виробництва і персоналу зокрема. У ринкових умовах керівник повинен уміти чітко визначати стратегію розвитку підприємства, гнучко й адекватно реагувати на сигнали зовнішнього економічного середовища, правильно визначати диспозицію підприємства на ринках сільськогосподарської продукції, послуг, робіт і ресурсів, чітко та оперативно приймати поточні управлінські рішення.

Складно відповісти, який має бути розмір господарств, у яких переважає галузь рослинництва чи тваринництва. Кожне господарство — це окремий господарюючий суб'єкт, який перебуває в конкретних агрокліматичних умовах і на визначеній віддаленості від основних каналів реалізації. Слід додати, що розмір господарства не може бути визначений раз і назавжди сталою для всіх виробництв величиною. Він змінюється в міру розвитку продуктивних сил.

На наш погляд, стратегія розвитку аграрного сектора економіки, перш за все, має бути спрямована на відродження аграрних спеціалізованих господарств, що підтверджується як світовим, так і вітчизняним досвідом.

Література:

1. Скворцов А.И. Аграрный вопрос и Государственная дума / А.И. Скворцов. — СПб.: Типогр. И.Н. Скороходова, 1906. — 143 с.
2. Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство / А.В. Чайнов // Избр. тр. — М.: Экономика, 1989. — 492 с. — (Экон. наследие).
3. Туган-Барановський М. Політична економія [курс популярний] / М. Туган-Барановський. — К.: Наук. думка, 1994. — 263 с.
4. Ленин В.И. Новые данные о законах разви-

тия капитализма в земледелии / В.И. Ленин / Ленин В.И. Полн. собр. соч. — 5-е изд. — Т. 27. — 643 с.

5. Милосердов В. Многоукладная экономика АПК: состояние и перспективы / Владимир Милосердов // АПК: экономика, управление. — 2002. — № 2. — С. 3—8.

6. Большой вред / В. Юрчишин, В. Андрейчук, В. Нелеп [и др.] // Голос Украины. — 2000. — 22 янв.

7. Шулько А. Проблемы рыночных отношений и приватизации в Восточном регионе ФРГ / А. Шулько // АПК: экономика, управление. — 1993. — № 10. — С. 45—48.

8. Аграрный сектор США в начале XXI века: [сб. тр. сектора аграрных проблем США и Канады ИСКРАН] Т. 1 / Под ред. Чернякова Б.А. — М., 2008. — 405 с.

9. Василів М. Полігон досвіду чи ганьби? (Трагедія агропромисл. комплексу Львівщини) / М. Василів // Сіл. вісті. — 2004. — 4 черв.

10. Чайнов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чайнов. — М., 1927. — 421 с.

11. Міщенко Н.М. Економічна ефективність реформованих сільськогосподарських підприємств в Україні / Н.М. Міщенко, К.В. Гуменюк // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 1. — С. 104—113.

12. Мельник В. Чи варто кришити землю на шматки розміром із бутерброд / В. Мельник // Пропозиція. — 2004. — № 7. — С. 110—111.

13. Лясковець Е.Г. Розвиток економічної теорії і комплексне реформування галузі / Е.Г. Лясковець. — К.: Логос, 2001. — 247 с.

14. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / [редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін.]. — К.: Логос, 2004. — 776 с.

15. Сенчуков В. Яка власність на землю потрібна Україні? / В. Сенчуков, В. Семенюк // Економіка України. — 1997. — № 12. — С. 62—70.

16. Амбросов В.Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. — 2007. — № 6. — С. 15—18.

17. Фірсов Є. Про удосконалення методики визначення оптимальних розмірів сільгосп підприємств / Є. Фірсов // Зб. наук. пр. ЛНАУ. — Луганськ, 2006. — № 24 (36). — С. 7—12.

18. Ушачев И. Устойчивое развитие АПК России и роль российско-украинского аграрного рынка / И. Ушачев // Матеріали VIII річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників ["Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання"], (Київ, 20—21 черв. 2006 р.). — К.: ННЦ "ІАЕ", 2006. — С. 19—35.

19. Дієсперов В.С. Наслідки утворення підприємств великих землевладельців / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. — 2010. — № 3. — С. 83—89.
Стаття надійшла до редакції 06.04.2012 р.